

ПАМІЖ ВЯСКОЎЦАМІ І ГАРАДЖАНАМІ:
ЖЫХАРЫ МЯСТЭЧАК БЕЛАРУСІ
Ў ПОШУКАХ СВАЙГО САСЛОЎНАГА
СТАТУСУ Ў ГРАМАДСТВЕ (КАНЕЦ ХVIII –
ПЕРШАЯ ПАЛОВА ХІХ ст.)

ІНА СОРКІНА

Анотацыя: Паказваецца, як і пад уплывам якіх фактараў змяняўся саслоўны статус жыхароў мястэчак Беларусі ў канцы ХVIII – першай палове ХІХ ст. Прыводзяцца прыклады змагання за волю і зямлю запрыгоненых мяшчан мястэчак, якія не трапілі ў лік новаствораных расійскімі ўладамі гарадоў.

Ключавыя словы: мястэчкі, гарады, саслоўі, мяшчане, сяляне.

BETWEEN VILLAGERS AND CITY DWELLERS:
THE INHABITANTS OF MIASTEČKI IN BELARUS
IN SEARCH OF THEIR ESTATE STATUS IN THE SOCIETY
(END OF THE 18TH – FIRST HALF OF THE 19TH cent.)

Abstract: The author shows how and under the influence of what factors the changes occurred in the status of the inhabitants of *miastečki* of Belarus at the end of the 18th – first half of the 19th century. The author cites examples of the struggle for freedom and land of the enslaved middle class of *miastečki*, which were not included in the number of cities in Russian administration.

Keywords: Towns (*miastečki*), Cities, Estates (Classes), Tradesmen (Middle Class), Peasants.

Істотным фактарам грамадскага жыцця ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. з’яўлялася саслоўнасць. Грамадства Расійскай імперыі ў гэты час падзялялася на чатыры саслоўі: дваране, духавенства, гарадскія і сельскія абывацелі. Гарадскімі саслоўямі лічыліся купцы, мяшчане і ганаровыя грамадзяне, да сельскіх адносіліся розныя катэгорыі сялян. Гэты падзел не адпавядаў рэчаіснасці, бо сяляне пражывалі і ў гарадах, а прадстаўнікі гарадскіх саслоўяў маглі сяліцца і ў вёсках.

У новых умовах Расійскай імперыі змяніўся саслоўны статус многіх жыхароў Беларусі. Асабліва гэта тычылася насельніцтва мястэчак. Тое былі паселішчы, невядомыя раней Расіі, яны лічыліся “чужымі рускаму жыццю” (расійскія пасады, якія былі падобныя на беларускія мястэчкі ў сэнсе пераходнага стану паміж вёскай і горадам, усё ж не мелі габрэйскага насельніцтва і рэдка з’яўляліся прыватнаўласніцкімі).

Мястэчкі арганічна спалучалі рысы і сельскіх, і гарадскіх паселішчаў. Гэта праяўлялася ў планіроўцы і забудове, гаспадарчых занятках і структуры насельніцтва. Нават адзенне жыхароў уяўляла сабой арганічны сплаў гарадскога і сельскага касцюма. Гэты сімбіёз вясковага і гарадскога жыцця, побыту селяніна і гараджаніна быў адной з галоўных прычын нявызначанасці прававога статусу мястэчак і іх жыхароў.

Заканадаўства Расіі не давала дакладнага вызначэння паняцця “мястэчка”. Імперскае заканадаўства ў адных выпадках адносіла мястэчкі да гарадскіх паселішчаў, а ў іншых – да сельскіх. Статус іх тлумачыўся па-рознаму, у залежнасці ад тых інтарэсаў, якімі кіраваліся ўлады. Жыхары мястэчак у афіцыйнай статыстыцы не адносіліся да гараджан, хаця гэтыя паселішчы канцэнтравалі значную частку неземляробчага насельніцтва.

Саслоўная структура насельніцтва мястэчак Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. мела тэндэнцыю да ўскладнення. У мястэчках можна было сустрэць прадстаўнікоў усіх тагачасных саслоўяў. Самымі шматлікімі сацыяльнымі групамі местачкоўцаў з’яўляліся мяшчане і сяляне. Акрамя іх архіўныя крыніцы згадваюць у мястэчках: *купцоў, дваран, разначынцаў, духавенства, ваенных, аднадворцаў, дваровых людзей, замежных падданных, ганаровых грамадзян* і інш.

Саслоўную дынаміку мястэчак узмацнялі змены ў размеркаванні габрэяў паміж населенымі пунктамі Беларусі. На працягу апошняй чвэрці XVIII – першай паловы XIX ст. абсалютная большасць габрэяў была ўключана ў лік мяшчанства. Найбольш заможныя слаі габрэйства належылі да купецтва. Гвалтоўныя меры расійскіх уладаў, накіраваныя на высяленні габрэяў з сельскай мясцовасці, прывялі да іх штучнай канцэнтрацыі ў гарадах і мястэчках. А гэта ў сваю чаргу абумовіла рост у мястэчках колькасці прадстаўнікоў гарадскіх саслоўяў (мяшчан,

купцоў). Пры гэтым саслоўная структура мястэчак вылучалася адноснай гармоніяй. У сярэдзіне XIX ст. сельскія і гарадскія саслоўныя групы суадносіліся тут як 1:1,5, што пацвярджае прамежкавае становішча мястэчак паміж вёскай і горадам, а таксама перавагу ў іх гарадскіх элементаў.

Адной з праяў палітыкі расійскіх уладаў адносна мястэчак быў таксама перавод у катэгорыю сялян жыхароў хрысціянскага веравызнання тых мястэчак, якія ў Расійскай імперыі не атрымалі гарадскіх правоў. Пасля далучэння беларускіх зямель да Расіі і скасавання магдэбургскага права жыхары мястэчак, якія раней знаходзіліся на становішчы «местаў», страцілі статус мяшчан і ператварыліся ў прыгонных сялян – памешчыцкіх, калі мястэчка было прыватнаўласніцкім, і дзяржаўных, калі траплялі ў спадчыну.

Цікавай старонкай гісторыі мястэчак Беларусі з'яўляецца працяглая і ўпарта барацьба местачкоўцаў за вяртанне ім ранейшых правоў, пад якімі разумелася права асабістай свабоды (вызваленне ад прыгоннай залежнасці і вяртанне мяшчанскага статусу) і права на зямлю (у часы Вялікага Княства Літоўскага мястэчкі атрымалі ад дзяржавы пэўную колькасць зямлі, якую мяшчане лічылі сваёй уласнасцю).

Прыклады барацьбы былых мяшчан за волю і зямлю ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. шматлікія: Дывін, Мальча, Мілейчыцы, Скідзель, Гарадец, Камянец, Крошына, Масты, Воўпа, Крэва, Крынкі, Лагішын, Давыд-Гарадок, Капыль, Петрыкаў, Глуск і інш. Барацьба насіла вельмі упарты і дастаткова масавы характар.

Найбольш дэталёва крыніцы дазволілі зрабіць рэканструкцыю змагання за страчаныя правы мяшчан Капыля (Матэрыялы аб судовым працэсе...) (Слуцкі уезд Мінскай губерні), якія ў 1795 г. падчас “рэвізіі” (перапісу насельніцтва) былі запісаныя прыгоннымі сялянамі князя Дамініка Радзівіла. Капыляне, нашчадкі вольных людзей, упарта не хацелі мірыцца з рабскім становішчам, у якім апынуліся. Шлях да свабоды быў доўгі. Выкарыстоўваліся ўсе магчымыя формы змагання – шматлікія скаргі, звароты ў розныя судовыя інстанцыі, адмова ад выканання павіннасцей, гвалтоўныя дзеянні, накіраваныя супраць прадстаўнікоў адміністрацыі памешчыка, дзяржаўных чыноўнікаў і паліцыі. Па архіўных крыніцах першай трэці XIX ст. прасочваецца тэндэнцыя змянення прозвішчаў мяшчанамі-хрысціянамі па “польскі” лад, што можна патлумачыць імкненнем такім чынам павысіць свой сацыяльны статус. 12 жніўня 1833 г. капыляне былі прызнаныя асабіста вольнымі, аднак зямля мястэчка заставалася памешчыцкай. Далей працягвалася безвыніковая барацьба за зямлю. Важнейшым інстытутам самаарганізацыі і самакіравання, з дапамогай якога людзі

мэтанакіравана і ўпарта баранілі свае правы і адстойвалі ўласныя інтарэсы, выступала мяшчанская грамада.

У выніку ўпартай барацьбы жыхары і некаторых іншых мястэчак (Лагішын, Глуск, Петрыкаў, Давыд-Гарадок) здолелі вярнуць правы мяшчанства і былі выключаныя з катэгорыі сялян. Цікава адзначыць, што тыя местачкоўцы, каму расійскія ўлады адмовілі ў аднаўленні мяшчанскага звання, усё роўна працягвалі лічыць і адчуваць сябе менавіта мяшчанамі. Гэта добра адлюстравана ў гісторыка-этнаграфічным нарысе м. Крэва, напісаным у 1871 г. мясцовым святаром Дзяменціем Плаўскім (1871). Ён сведчыў, што жыхары Крэва захавалі гонар за былую славу свайго паселішча і па-ранейшаму называлі яго “местам”, сябе яны лічылі мяшчанамі і ўсяляк намагаліся адрознівацца ад сялян наваколля, пераўзысці іх па знешнім выглядзе. Мужчыны галілі бароды, пакідаючы невялікія вусы і бакенбарды. Для дзён святочных многія мелі сурдуды, камізэлькі, манішкі, каптаны. У адрозненні ад шэрай сялянскай вопраткі, местачкоўцы фарбавалі сваё адзенне ў чорны колер. Жанчыны мелі стракатыя паркалёвыя і шаўковыя сукенкі, капоты з тонкага чорнага сукна, прыгожа аздобленыя светлымі гузічкамі, белыя кажушкі і стракатыя шарсцяныя хусткі. Местачкоўцы, адчуваючы сваю значнасць, любілі паказаць сябе гараджанамі перад вяскоўцамі. Сяляне ставіліся да іх з належнай пашанай, але за вочы пасмейваліся.

Шматлікія факты барацьбы жыхароў мястэчак за вяртанне ім правоў мяшчанства, супраць выканання павіннасцей на карысць памешчыкаў нараўне з прыгоннымі сялянамі сведчаць аб тым, што местачкоўцы не былі ціхімі і пакорлівымі, не толькі марылі пра былую вольнасць, але і актыўна за яе змагаліся. Пры гэтым яны добра ведалі сваю гісторыю (найперш тую яе частку, якая датычыла іх правоў), старанна захоўвалі прывілеі, выдадзеныя іх продкам каралямі польскімі і вялікімі князямі літоўскімі і выкарыстоўвалі іх ва ўпартай барацьбе за асабістую свабоду і зямлю. Гэта была адна з самых значных праяў антыпрыгонніцкага руху ў Беларусі першай паловы XIX ст. І гэтым мястэчкі і іх жыхары зрабілі свой унёсак у прыспешванне адмены прыгоннага права.

Бібліяграфія

1. *Матэрыялы аб судовым працэсе паміж Радзівілаўскай масай і жыхарамі мястэчка Капыль*. Літоўскі Дзяржаўны Гістарычны Архіў. Ф. 459. Воп. 1. Адз. зах. 4035.
2. Плавский, Д. (1871). *Местечко Крево. Историко-этнографический очерк*. Вильно.